

Сліпчишин Л.В. Професійне самовизначення особистості у контексті синергетичного підходу //Л.В.Сліпчишин //Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / [редкол.: І.А.Зязюн (голова) та ін.] – Київ ; Вінниця : [ТОВ “Планер”], 2010. – Вип. 23. – С. 301–306.

УДК 378.14

ББК 74.58

Л.В. Сліпчишин
м. Львів, Україна

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ

Самовизначення особистості є одним із важливих кроків у житті людини, оскільки воно дає людині можливість гармонізувати свої відносини з суспільством, визначити свою роль у ньому і його значення у своєму житті. Проте чинники різного роду (суспільство, законодавство, здоров'я, сім'я, умови проживання тощо) вносять свої корективи, впливаючи на подальше життя кожної людини. Залежно від умов, що склались, цей вплив може бути як деструктивним, так і позитивним. За яким би критерієм не визначали ступінь гармонії особистості з соціумом, треба пам'ятати про те, що будь-який життєвий вибір є лише окремим аспектом виявлення багатогранної реальності, тобто за інших умов цей вибір міг бути іншим.

Формуванню і розвитку особистості, її самовизначенню, в тому числі й професійному, присвячено багато філософських і психолого-педагогічних праць, у яких досліджуються різні аспекти цієї проблеми. Зокрема, розглядаються психологічні теорії (психоаналіз З. Фрейда, сценарна теорія Е. Берна, теорія професійного розвитку Д. Сьюпера, типологічна теорія Дж. Голланда, теорія компромісу з реальністю Е. Гінзберга тощо) і педагогічні аспекти (С. Батишев, Б. Гершунський, О. Гребенюк, О. Дубасенюк, М. Махмутов, Н. Скакун тощо) професійного вибору,

професійної самореалізації та поведінки. Наукову обґрунтованість результатам дослідження надають методологічні принципи і підходи, на основі яких всебічно і глибоко вивчаються різні аспекти професійної діяльності людей. Виходячи з тези, що професійне самовизначення розглядається як «процес, що охоплює весь період професійної діяльності людини: від виникнення професійних намірів до виходу з трудової діяльності» [7, с. 355]. увесь цей час життя людини можна розглядати, як ланцюжок причин і наслідків, які безпосередньо впливають на її професійний розвиток. Якщо подія порушила звичний порядок у цьому ланцюжку, то змінюється і сценарій професійного розвитку.

Проте значний вплив (і до того ж коректуючий) на сценарій професійного розвитку здійснюють соціально-економічні умови, що склались у державі. Сучасний розвиток держави визначається двома найважливішими показниками: науково-технічним рівнем і здатністю до технологічного розвитку. Оскільки ці показники є інтегральними, то кожен із них включає й людський фактор. Найважливішу роль у здійсненні економічних перетворень займають творчі, висококваліфіковані фахівці. Тому проблема підготовки таких фахівців і надалі залишається актуальною.

Метою статті є виявити чинники вливу на професійне самовизначення особистості та оптимізацію її професійної діяльності з позиції синергетичного підходу.

Життєвий шлях людини розглядають як складну систему, що складається із сукупності підсистем. Кількість цих підсистем залежить від ступеня самовизначення особистості. Чим більше є напрямів перебігу процесів соціалізації, тим повніше відбувається самовизначення особистості. Стан гармонії настає тоді, коли складуться відповідним чином обставини і будуть дотримані умови. До основних умов можна віднести: наявність установки на досягнення відповідної мети; когерентність процесів у напрямках бажаних змін; активність особистості. З точки зору психологічних уявлень про установку її розуміють, як можливість, яка є бажаною більшою

чи меншою мірою, а також з більшою чи меншою ймовірністю здійснена. Одним із найважливіших напрямів соціалізації є професійне самовизначення особистості.

Питання професійного розвитку особистості пов'язуються з виявом структури підсвідомих потреб і мотивів, які зароджуються ще у дитинстві (З. Фройд). Оскільки життєвий шлях людини сприймається як система, однією з підсистем якої є професійний розвиток, то потрібно врахувати ще й вплив інших підсистем, характер їхніх взаємозв'язків і взаємовпливів, а також випадковостей. У цьому разі зовнішнє середовище буде розглядатися як відкрите, з нелінійними зв'язками, яке може еволюціонувати різними шляхами. Усі системи, які взаємодіють і взаємовпливають, утворюють когерентний, взаємоузгоджений світ, у якому між суб'єктами виникають нелінійні зворотні зв'язки, визнається нелінійність будь-якої дії та її наслідків. Якщо у певних ділянках середовища локалізується процес (переходить від хаосу до відносного порядку, стійкого стану), тобто набуває певної геометричної форми і може розвиватися, трансформуватися або переноситися крізь середовище, то говорять про утворення структури. Стійкий стан системи розглядається як реальна структура, яку називають «атрактор». Він ніби притягує до себе множину «траєкторій» системи, що відрізняються початковими умовами, тобто в цих середовищах процеси еволюції виходять на ці атрактори після затухання проміжних процесів. Якщо система потрапила в зону притягання (яка може набувати форми конуса, сфери) атрактора, то вона неминуче еволюціонує до цієї структури. Кожне неперервне нелінійне середовище потенційно містить у собі різні типи локалізації процесів (різні типи структур), а отже виступає як носій різних форм майбутньої організації, як поле можливих шляхів еволюції [5]. Саме синергетичний підхід до ситуації, коли втрачено шанс, дає можливість не робити з цього трагедії, а зрозуміти, які можливості вибору відкриваються та усвідомити їх ціну.

У навколишньому середовищі повинна бути певна частка хаосу, руйнування (деструкції). Хаос і відхилення (флуктуації) на мікрорівні виконують істотну роль у визначенні наявних тенденцій процесів на макрорівні. Саме через хаос можна вийти на структури-атрактори еволюції, які першими самоорганізуються. Тому для процесів удосконалення (адаптації, оптимізації, модернізації тощо), під якими ми розуміємо перекристалізацію існуючих систем, необхідно періодично занурюватися в хаос. У такому випадку хаос є позитивним або негативним елементом саморуху системи. Відповідно до цього може мати місце як прогрес, так і регрес, але завжди це рух, який є антитезою інерції (збереження наявного стану).

Професійна діяльність окремої людини як процес є складною системою (мікросистемою), яка розгортається у відкритому нелінійному середовищі і взаємодіє з іншими подібними системами, утворюючи систему вищого порядку. Окрім інших подібних структур (інших особистостей) у середовищі діють також соціальні інститути (теж системи), які впроваджують соціальні інновації, керують соціальним розвитком, допомагають долати кризи і виходити на бажані шляхи розвитку. Ці дві групи систем діють на різних рівнях, мікро- і макрорівні, і здійснюють різні за величиною та інтенсивністю впливи. Нелінійність є можливістю неочікуваних змін напряму перебігу процесів, через що це робить принципово ненадійними і недостатніми досить розповсюджені до цього часу прогнози-екстраполяції від наявного. Проте ця ненадійність і недостатність можуть бути зменшені, якщо в середовищі, що нас цікавить, виявити атрактори, які показують межі передбачення еволюційних процесів та існування ділянок середовища, у яких принципово не можна передбачити явищ.

Зміни в соціумі мають свою динаміку, яку можна пояснити на основі ідей синергетики. Це дає можливість розробляти моделі, що кількісно описують колективні процеси у суспільстві. Від рішення і поведінки окремих

індивідів на мікросоціальному рівні залежить багато макрофеноменів. Синергетика встановлює співвідношення між мікрорівнем індивідуальних рішень і макрорівнем динамічних колективних процесів у суспільстві та дає стохастичний (імовірнісний) опис макродинаміки. Вивчення макропроцесів із стохастичними флуктуаціями (випадковими відхиленнями від середнього значення) дало можливість зробити висновок про те, що повільні змінні підпорядковують собі поведінку швидких (відповідно до принципу підпорядкування Г. Хакена) [6, с. 176]. Зокрема, цьому принципу відповідає підпорядкованість середніх хвиль циклічного розвитку великим, що стосовно економічних змін полягає у підпорядкуванні фізичного оновлення засобів виробництва структурному оновленню технологічного способу виробництва. Цей фундаментальний процес не може не зачіпати і сфер професійної діяльності людини [3, с.291–293].

Особистість може планувати для себе досягнення конкретної вершини професійного розвитку. Шлях до цієї визначеної вершини є довгим, оскільки його початок пов'язаний із виникненням простої структури–атрактора внаслідок резонансного збудження. Наприклад, вже у дитинстві значна кількість дітей виявляє певні здібності і бажання мати у майбутньому відповідну професію. Якщо бажання є сильним, то воно резонує з відповідними просторовими конфігураціями зовнішнього впливу, і особистість потрапляє в зону дії атрактора певного порядку. Якби вона потрапила в зону атрактора вищого порядку, то час на подолання шляху до мети був би коротшим, а зусилля меншими. Дитина, яка має здібності, наприклад до техніки, має багато шляхів реалізувати себе у майбутньому як фахівець. Однак, довжина цих шляхів, темп професійного розвитку на кожному з них та їх витратність різна. Але, якщо у неї було бажання займатися у шкільному гуртку «Умілі руки» (навчання у ньому атрактором), то швидше за все, якби цій дитині потрапив у поле зору Будинок техніки (навчання у ньому є атрактором вищого порядку), то ймовірно вона надала б йому перевагу. А далі може відбуватися ще потужніше «притягання» –

змагань, конкурсів тощо. Цей стан періодичного резонування з атракторами нагадує дорогу (що асоціюється з професійним зростанням), якою просувається людина. Цю метафору якнайкраще підтверджує наступне висловлювання: «Дорога не дається людині, яка йде і пізнає, *a priori*, вона прокладається під час пересування по ній. Не тільки той, хто пересувається, прокладає дорогу, але й дорога формує його. Пройшовши цей шлях, він перетворюється в іншу людину» [5, с. 39].

На складну систему (особистість, групу особистостей) впливає і майбутнє через притягання відповідного атрактора. Це повинен бути атрактор високого порядку, під дію якого людина потрапляє, навіть не усвідомлюючи цього. Кожен рівень системи має внутрішню межу складності опису, перевищити який не можна мовою цього рівня, оскільки так вибудовується ієрархія розуміння. Особистість потрапляє у течію подій, протидіяти впливам яких вона не може і немає сенсу це робити, тобто вже утворився атрактор ще вищого порядку, який почав притягувати відповідні структури інших нижчих рівнів. Це притягання відкриває шлях до оптимізації власного професійного розвитку, але цією можливістю треба скористатися, зробивши вибір.

На шляху до професійної вершини може змінюватися темп розвитку, адже у різних особистостей він є неоднаковим. Тому бажано знати, як його прискорити. У нагоді стає синергетичний принцип холізму, який пояснює утворення та еволюцію цілісності. Відповідно до цього принципу економічно вигідно здійснювати резонансне об'єднання простих систем (якими є особистості) у складну і стійку цілісність, яка розвивається. Утворена складна система набуває вищого темпу розвитку, ніж та проста система, яка мала найвищий темп розвитку. В освітній площині утворення таких складних структур ми бачимо на прикладі формування класів, шкіл, комплексів освітніх закладів, упровадження профільного навчання з метою створення кращих умов для загального і професійного розвитку особистості тощо. Формування цілісної творчої особистості потребує «врахування динаміки і

механізмів самоорганізації суб'єктів освітніх просторів, управління освітою, в умовах демократії та ініціативи освітніх закладів, єдності змісту та виховання» [2, с.204]. Тобто формування самодостатньої, соціально адаптивної, творчої особистості можливе за умови застосування синергетичної методології у навчально-виховному процесі освітнього закладу, зокрема, найбільше можливостей для професійного самовизначення відкривається саме у ПТНЗ, де поєднуються загальноосвітня і професійна підготовки з вихованням. Приміром, у ПТНЗ гурток технічної творчості можна розглядати як систему, в якій темп професійного розвитку буде вищим ніж загалом у групі, оскільки для цього створені кращі умови.

Основою для самовизначення особистості є такі процеси як самопізнання, самооцінка тощо. Якщо їх розглядати, як проникнення в свідомі та несвідомі мотиви, що визначають вибір особистості, то можна дати оцінку правильності або помилковості зробленого вибору. Такий стан поведінки особистості М. Каган назвав «віртуальною нелінійністю», коли індивід здійснив лише один вибір, а інші здатний «уявити собі в уяві, в процесі вибору руху, який здається йому оптимальним» [4, с.242]. Вибір як чинник сприяє самоорганізації особистості, перетворюючи її у відкриту неврівноважену систему. Зробивши свій перший професійний вибір, людина відкриває причинно-наслідковий ланцюжок, який так і може залишитись єдиним, якщо вибір зроблено вдало. Здатність особистості вибирати є тим ключовим утворенням, яке забезпечує рух уперед, розвиток, зростання. На ступінь готовності і спроможності робити важливі вибори впливають такі психологічні детермінанти особистісного вибору, як: «стан самоорганізації особистості, що має потенційно нескінченне число ступенів; наявність несуперечливого інтерпретаційного комплексу, наративного модусу саморозуміння та побудови власного життя як транслятора набутого індивідуального досвіду, який багато в чому відтворює досвід спільноти; спрямованість на пошук ідеальної траєкторії життєвого шляху, траєкторії особистісної еволюції за допомогою вдосконалювання засобів сприймання й

переробки інформації, оптимізації самопізнання, насичення його творчими механізмами» [8, с.363].

Під час функціонування будь-якої організації (установи, підприємства, закладу) відбуваються деструктивні зміни, коли здається, що найближчим часом вона припинить своє існування. Переважно так трапляється, коли зникають сподівання працівників на позитивні зміни (просування у кар'єрі, перспективна цікава робота тощо). Проте, виходячи з вище наведеної думки про роль хаосу у встановленні порядку, ситуація змін є шансом для особистості оптимізувати пізнання себе, підключити творчі механізми і досягнути етапу акме. У разі потреби можна змінити життєві плани і здійснити професійну переорієнтацію. Однак, дуже часто процес переорієнтації на нову професійну діяльність розпочинається за умови, коли відсутній її зв'язок з минулим досвідом особистості та її реальними професійними потребами. У цій ситуації важливу роль виконує формування мотивації вибору нової професії, щоб у майбутньому уникнути конфліктів смислової, операційно-технічної та пізнавальної сторін діяльності особистості [1, с.208].

Біографію людини розглядають як перебіг процесу на основі об'єктивних закономірностей, як індивідуальний своєрідний життєвий шлях особистості. Значна частина цього шляху присвячена її трудовій діяльності. Упродовж цього шляху час від часу перебігають перехідні процеси, які супроводжуються хаосом, в якому зароджуються центри кристалізації нового, вищого порядку особистості як структури. Завдання педагогів полягає в тому, щоб у цьому багатовимірному процесі здійснити діалектику загального та індивідуального, односпрямованого і нелінійного, враховуючи, що з ускладненням самоорганізації особистості ці поняття мають реалізуватися у неоднакових співвідношеннях у різних навчальних закладах – школах, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, з метою виховати самодостатнього, творчого і вільного фахівця.

Отже, розгляд феномену професійного самовизначення особистості з позицій синергетичного підходу дозволяє по-новому поглянути на проблеми професійної підготовки і діяльності людини та зробити ряд висновків:

- за однакових стартових умов професійної підготовки у кожної особистості існує свій темп освоєння професії, який залежить від швидкості її самопізнання і професійного самовизначення;

- у разі неефективного професійного вибору з'являються конфлікти між реальними професійними потребами і можливостями, які в гіршому випадку призводять до професійної деградації, а в кращому стимулюють до оптимізації професійного шляху;

- з метою упередження у майбутньому можливої професійної деградації особистості потрібно формувати її готовність до здійснення вибору зокрема професійного, а також актуалізувати потребу в особистісному та професійному зростанні;

- у кожній особистості існує свій рівень досягнення акме, який залежить від сформованості в неї акмеологічної культури;

- тривалість трудової діяльності кожної особистості залежить від її індивідуальних якостей і конфігурації системи впливів на неї;

- завдання педагогів полягає у тому, щоб розкрити та активізувати творчий потенціал особистості за допомогою різних прийомів і методів саморозвитку людини, допомагати нарощуванню можливостей і ресурсів кожного учня чи студента під час навчання, викорінювати стереотипи, які утруднюють самореалізацію людини.

Оскільки саме у професійно-технічному навчальному закладі особистість вперше по-справжньому долучається до дорослого і професійного життя, то важливо за час навчання у закладі сформувати в учнів стійку внутрішню професійну мотивацію, установку на постійне професійне вдосконалення у майбутньому і вміння адаптуватися до мінливих зовнішніх впливів. До подальших напрямів дослідження можна віднести: виявлення особливостей професійного становлення майбутніх фахівців під

час навчання у різних професійних закладах, визначення соціальних, психологічних і педагогічних умов формування готовності до професійного вдосконалення впродовж життя.

Література:

1. Баклицький І. О. Психологія праці : підручник І. О. Баклицький. - 2-ге, перер. і доп. – К. : Знання, 2008.– 655 с.
2. Буданов В. Г. Управление образовательным процессом в современных условиях: инновации и проблемы моделирования /В.Г.Буданов. В. Л. Журавлев. В. А. Харитонов // Синергетическая парадигма. Синергетика образования : [коллективная монография] / Российская Академия наук, Институт философии. – М. : Прогресс–Традиция, 2007. – С.450–468.
3. Гальчинський А. С. Основи економічних знань : навчальний посібник для ліцеїв, гімназій, середніх закладів освіти з поглибленим вивченням економіки / А. С. Гальчинський. П. С. Єщенко. Ю. І. Панін. – К. : Вища школа, 1999. – 544 с.
4. Каган М. С. Системно-синергетический подход к построению современной педагогической теории / М. .С .Каган, Синергетическая парадигма. Синергетика образования : [коллективная монография] / Российская Академия наук. Институт философии, – М. : Прогресс-Традиция, 2007. – С.212–245.
5. Князева Е. Н. Пробуждающееся образование. // Синергетическая парадигма. Синергетика образования : [коллективная монография] / Е. Н. Князева; Российская Академия наук, Институт философии. – М. : Прогресс–Традиция, 2007.– С. 369–387.
6. Князева Е. Н. Основания синергетики : Человек, конструирующий себя и свое будущее / Е. Н. Князева С. П. Курдюмов. – М. : КомКнига, 2006. – 232 с.

7. Столяренко Л. Д. Психология и педагогика для технических вузов : учебник /Л. Д. Столяренко, В. Е.Столяренко. – Ростов н/Д. : Феникс, 2001. – 512 с.

8. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.

Розглядається процес професійного самовизначення особистості на основі синергетичного підходу. Окреслюється необхідність багатоаспектного розгляду кожної важливої для професійного зростання ситуації, для якої характерним є стан нестійкості, з метою виявлення тенденції змін.

Ключові слова: *особистість, професійне самовизначення, професійний розвиток, оптимізація, відкрите лінійне середовище. професійна підготовка, професійно-технічний навчальний заклад.*

Рассматривается процесс профессионального самоопределения личности на основе синергетического подхода. Подчеркивается необходимость многоаспектного рассмотрения каждой важной для профессионального роста ситуации, для которой характерно состояние неустойчивости, с целью выявления тенденций изменений.

Ключевые слова: *личность, профессиональное самоопределение, профессиональное развитие, оптимизация, открытая нелинейная среда, профессиональная подготовка, профессионально-техническое учебное заведение.*

The process of professional self-determination on the basis of Synergetics approach is examined. The multidimensional consideration necessity of every important situation in professional growth is underlined, for which the instability state is characteristic, with the purpose of changes tendency exposure.

Keywords: personality, professional self-determination, professional development, optimization, a nonlinear environment, professional preparation, vocational school.